

A szaknyelvek szerepe a civilizációs fejlődésben^{*}

A történeti bizonyítékok hiányában nem tudjuk megállapítani sem azt, hogy mikor és hol keletkeztek az első szaknyelvek, sem pedig azt, hogy mikor és hol vették észre először a speciális voltukat. Nem kétséges, hogy bizonyos szaknyelvekkel nemcsak az ókori görögök és rómaiak rendelkeztek, hanem az ókori egyiptomiak és kínaiak is, de nem lehet tudni, hogy mennyire tudatosult bennük ezeknek a nyelveknek a sajátossága. Nyilvánvaló, hogy ezt a tudománytörténeti problémát ma már nehéz lenne pontosan rekonstruálni, viszont megközelítőleg meghatároz-

^{*} Ez a tanulmány annak az előadásnak a szerkesztett változata, amely a Magyar Szakírók Szövetsége által a Magyar Tudományos Akadémia Székházában 2003. április 5-én rendezett konferencián hangzott el A szaknyelvek helyzete 2003-ban: a legsürgősebb teendők címmel.

hatjuk, hogy mióta folynak rendszeres kutatások ezen a területen. Viszonylag rövid időről, valamivel több mint 100 éves időszakról van szó, amely a XIX. század végén kezdődött el, amikor az emberi alkotás egyes területein az innováció és ennek következtében a szaknyelvek kvantitatív fejlődése az egyes országokban annyira felgyorsult, hogy szinte már sajátos nyelvi káosszal fenyegethetett, ha nem történik meg – a főként az emberi tevékenység avantgárd területeire vonatkozó – szókészlet rendszerezése. Kezdetben nem érezték szükségét annak, hogy „teljes egészében” foglalkozzanak a szaknyelvekkel, és az érdeklődés tulajdonképpen csak a terminológia kutatására összpontosult.

A XX. század második felében felfigyeltek más sajátos szaknyelvi, illetve szövegbeli elemekre is; ehhez nagymértékben hozzájárult a glottodidaktika és a translatorika. Az emberekben tudatosult, hogy szaknyelvekkel nemcsak a műszaki és/vagy tudományos területek rendelkeznek, hanem minden szakmai emberi tevékenység (alkotás) is. Időközben kiderült, hogy az egyes szaknyelveknek igen hosszú történelme van. Azóta a szaknyelvekről sok minden kiderült, de ennek ellenére még messze vagyunk attól, hogy megértsük minden aspektusukat és funkciójukat. A szaknyelvek sokoldalú megismerésének csak a kezdetén vagyunk. Viszont sokkal intenzívebb kutatások folynak a terminológia területén.

A szaknyelvekről szóló tudomány nem hozható létre csupán a terminológia határainak egyszerű kiszélesítésével. A terminológiát és a szaknyelvekről szóló tudományt két különböző kutatási területnek kell tekinteni. A szaknyelvekről szóló tudomány nagymértékben a lingvisztikának a része, a terminológia viszont olyan terület, amely csak kismértékben tartozik a nyelvtudományhoz, és nagyobb mértékben a megfelelő szakterületekhez. A terminológia fő tárgyát nemcsak maguk a terminusok mint nevek alkotják, hanem velük azonos mértékben az egyes terminológiai rendszerek által képviselt tudás is. A terminológiai „bankok” a szaktudás, a szakinformáció „bankjai”. A terminológia rendszerezése viszont nem más, mint ennek a szaktudásnak, illetve a szakinformációnak a rendszerezése.

Az emberiség civilizációs fejlődésének egyik megnyilvánulása az egyre finomabbra szakosodó munkamegosztás, amelynek eredményeként újabb és újabb szakmák születnek. Az azonos szakmát képviselő emberek (csoportok) egy idő múlva sajátos nyelvet hoznak létre, amely előbb vagy utóbb szaknyelvvé alakul át. A szaknyelv nem más, mint olyan képződmény, amely az ugyanazon munkát végző emberekre jellemző, egy bizonyos közösségi jelleget kölcsönözve nekik. Az adott közösség által elért civilizációs fejlődés annál jelentősebb, minél gazdagabb az a szaknyelvi készlet, amellyel rendelkezik. Hozzá kell tenni azonban azt is, hogy egy adott közösség civilizációs fejlődéséről nemcsak a szaknyelvek mennyisége tanúskodik, hanem azok állapota is, azaz belső gazdagsága, rendszere, taxonómiája, de mindenekelőtt a lexikális elemek (terminusok) precíz volta, illetve egzaktsága. Nem közböbs az sem, hogy az adott közösség tagjai közül hányan ismerik a megfelelő szaknyelveket, és milyen mértékben képesek használni őket saját innovációik létrehozásában és/vagy az idegenek átvételében, adaptálásában. Hozzátehetjük azt is, hogy a civilizációs fejlődés elért szintjéről nemcsak a rendelkezésre álló szaknyelvek precizitása, egzaktsága, valamint pontos használata tanúskodik, hanem elsősorban annak a precizitásnak a foka (a specializáció), amely az egyes munkafajtákat jellemzi.

A civilizációs haladás motorja mindig a konkrét helyen és időben élő konkrét közösség volt, de ez nem mindig ugyanaz. A civilizációs fejlődés folyamatát globális dimenzióban nemcsak az állandó aktivitás, hanem a permanens módon növekedő tempó is jellemzi, amely az emberi munka egyre gyorsabb differenciálódásában, átalakulásában, az új specializációk és szakmák megjelenésében nyilvánul meg. Ennek a jelenségnek a következménye a szaknyelvek egyre gyorsabb fejlődése, készleteinek gyors ütemű gazdagodása.

Jelenleg annak lehetünk tanúi, hogy lavinaszerűen nő az új tudás, és ennek következtében az új termékek mennyisége és minősége is. Ezzel egyidejűleg egyre gyorsabban avulnak el a korábbi eredmények. Nő a tudományban alkalmazottak száma, ami az adott közösség civilizációs fejlődésének bizonyos szintjét mutatja. A telekommunikációs elektronika például már körülbelül 2-3 év alatt elavul, és vele együtt avulnak el a ráépülő termékek is. Ez azt eredményezi, hogy ugyanolyan ütemben változnak a megfelelő szaknyelvek is. Ha még azt a tényt is figyelembe vesszük, hogy a természetes nyelvek általában 200–300 ezer szót tartalmaznak, egy átlag nyelvhasználó néhány ezer szóból álló szókészlettel rendelkezik, a szakterminusok mennyisége viszont eléri a 3–5 milliós nagyságrendet, akkor világosan látjuk, hogy milyen problémával állunk szemben.

Azt a megállapítást, hogy a szaknyelvek a civilizációs fejlődés sajátos mutatói, természetesen nem szabad kimerítő válasznak tekinteni a létezésüket firtató kérdésre. A szaknyelveket nem azért hozták létre, hogy „szignalizálják” az emberiség és/vagy egyes közösségek civilizációs fejlődését. Létrehozásuk alapvető oka és egyben létezésük fő értelme funkciójukban rejlik. A szaknyelvek lehetőséget biztosítanak arra, hogy ne csak alkotó (kreatív, innovációs) módon vehessünk részt a civilizációs fejlődés folyamatában, hanem igénybe vehessük, felhasználhassuk a mások által létrehozott civilizációs vívmányokat (eredményeket) is. Másképpen fogalmazva, a szaknyelvek nélkül semmilyen innováció létrehozása vagy átvétele, illetve felhasználása nem lehetséges. Innováció nélkül pedig nincs fejlődés. A szóban forgó lehetőség egy adott közösség szempontjából az általa „birtokolt” szaknyelvek fejlődési szintjétől, belső taxonómiájától, elemeinek szemantikai precizitásától stb. függ. A konkrét személyek esetében viszont arról van szó, hogy milyen fokon ismerik (sajátították el) az egyes szaknyelveket, és milyen mértékben képesek használni azokat. Az, aki nem sajátítja el a megfelelő szaknyelvet, az adott szakmai közösség határain és végső soron a civilizációs világon kívül marad. A szaknyelvek egyes funkciói fontosak az egész közösség számára. Az úgynevezett „polgári társadalom” minden tagjának ismernie kell nemcsak a politika, hanem bizonyos mértékben a közgazdasági, a pénzügyi szféra, valamint a különböző állami és önkormányzati intézmények szaknyelvét is. A mindenki számára „fontos” szaknyelvekhez jelenleg bizonyos mértékben az információs és telekommunikációs elektronika nyelve is hozzátartozik. Bizonyos mértékig mindenkinek meg kell ismerkednie az orvostudomány és a farmakológia szaknyelvével is. A adott szakterületen létrejött új eredmények alkalmazását nagymértékben megnehezíti a megfelelő szaknyelvek ismeretének a hiánya. Ha nem ismerjük azokat, gyakran nem tudjuk igénybe venni a megfelelő tanácsadást sem.

Az egyes szaknyelvek népszerűsítésének és megismerésének a feltétele a lehető legtöbb alapvető civilizációs vívmányhoz való hozzáférés biztosítása. Néha azonban a civilizációs javakhoz történő hozzáférés joga egy szűk társadalmi szférára korlátozódik, és ez gátja a fejlődésnek.

Már régóta tudjuk, hogy nem lehet szakembernek, illetve specialistának tekinteni azt a személyt, aki nem tudja a megfelelő szaknyelvet. A mai világban azonban nem elég csak a saját szakmánknak a nyelvét ismerni. Valamilyen mértékben ismernünk kell más szaknyelveket is. Emellett egyes szaknyelvek általánossá váltak, és így nem elég csak elsajátítani őket, hanem állandóan aktualizálni is szükséges. Sajnos, ezek a változások még mindig csak csekély számú döntéshozóban tudatosulnak. Erről legjobban az iskolai oktatási programok tanúskodnak, amelyek telítődve vannak a múlt világról szóló tudással, és csak minimális mértékben érintik a jövőt. Arról, hogy a mai világban zajló eseményeket sokszor figyelmen kívül hagyják, az a tény is tanúskodik, hogy olyan tanulmányi és kulturális elméletnek biztosítanak elsőbbséget, amely magasabbra értékeli az irodalmi, illetve a történelmi tudást, mint például az idegen nyelvek és/vagy a szaknyelvek ismeretét, illetve a színészt, a rendezőt, az énekest pozitívabban minősítik, mint például az informatikust vagy az orvost.

A rendszerváltozás és az Európai Unióhoz történő csatlakozás időszakában figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy minden rendszer, legyen az politikai, társadalmi, polgári vagy közigazgatási, sajátos szaknyelvvvel rendelkezik. Mind-egyikhez hozzátartozik egy sajátos kultúra (egyben a mentális kultúra is), a specifikus nyelvi pragmatika, bizonyos jellemző kifejezési és érvelési módok stb. is. Minél egzaktabban definiáljuk az adott rendszert, annál precízebb az a szaknyelv is, amely ezt a rendszert reprezentálja. Mind a rendszerváltozás, mind pedig az európai integráció folyamata magában hordja többek között az egyes szaknyelvek fejlesztésének, illetve adaptálásának a szükségességét is, hogy továbbra is megfeleljenek a felmerülő igényeknek. Másképpen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy e cél elérése érdekében a „rég” szaknyelveket és a velük kapcsolatos „rég” mentalitást az „új” szaknyelvekkel és az „új” mentalitással kell helyettesíteni. Az „új” szaknyelveket viszont először meg kell alkotni, be kell vezetni a kommunikációs folyamatba, és széles körben el kell fogadtatni. Hasonló feladatot kell elvégezni a mentalitásra vonatkozóan is. A „rég” szaknyelvek segítségével semmilyen innovációt, semmilyen új elméletet nem lehet adekvát módon megfogalmazni, a régi mentalitással viszont lehetetlen teljesen megérteni az új valóságot. A köznyelvben nem lehet kifejezni azt, ami egyedül a szaknyelvben lehetséges. A szaknyelvek ismeretének a hiánya egyébként a manipulációnak is kedvez. Az új tudásnak a régi nyelven történő kifejezése annál nehezebb, minél finomabb az új és a régi tudás közötti különbség, és minél magasabb fokú specializáció jellemzi az új tudást. Ez az egyik nyelvből a másikba történő tudás átadására, azaz transzkódolására is vonatkozik. Ha át akarjuk venni az „idegen” tudást, az „idegen” rendszereket, az „idegen” társadalmi rendet, létre kell hoznunk a megfelelően kompatibilis szaknyelvet is. Ha viszont népszerűsíteni akarjuk az átvett tudást, a rendszert vagy a társadalmi rendet, népszerűsíteni kell a velük kapcsolatos nyelvet és e nyelv adekvát használatának az ismeretét is. Egyidejűleg ki kell alakítani és népszerűsíteni kell

a megfelelő új mentalitást is. Érzésem szerint ezek közül a folyamatok közül Magyarországon egyik sem fejeződött be teljesen. Ezzel a mi politikai elitünk sem tudott megbirkózni. Mind a megfelelő szaknyelvek, mind pedig az említett elit többségének a mentalitása sajátos hibrid képződmény, azaz sajátos keresztezése a réginek az újjal. Ez nyilvánul meg például az olyan kifejezésekben mint: „Szabad piac – igen! De azzal a feltétellel, hogy ellenőrizve legyen.” Vagy: „Kapitalista rendszer – igen! De olyan, amelyben sem a tőke, sem a tőkés nem fog dominálni.”

A fentiekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy mind a glottodidaktikának, mind pedig a translatorikának az eddig tapasztaltnál nagyobb mértékben kell foglalkoznia a megfelelő szaknyelvekkel, és hogy szükség van a szaknyelvek glottodidaktikájára és translatorikájára is. A translatorikának az a feladata, hogy „reprodukálja” a megfelelő „idegen” szaknyelveket, és adaptálja azokat, a glottodidaktikának pedig szélesítenie kell a tevékenységi körét oly módon, hogy felölleje a megfelelő anyaszaknyelveket is. Jó lenne, ha a szaknyelvoktatás bekerülne az iskolai oktatási programokba. Ezért el kell kezdeni népszerűsíteni a szaknyelvek jelentőségéről, az emberi civilizáció fejlődésében játszott szerepéről, instrumentális funkcióiról szóló ismereteket, tudatosítani kell azt, hogy semmilyen tudás elsajátítása sem lehetséges a meghatározott szaknyelv elsajátítása nélkül. A szaknyelv több tekintetben is különbözik az irodalmi nyelvtől, csak kisebb mértékben tartalmaz például metaforákat, sokkal kisebb mértékű a redundanciája stb. Tehát minden szakképzés feltételezi a meghatározott szaknyelv oktatását, aktív elsajátítását, azaz használati képességének a megszerzését is.

A szaknyelv – mint specifikus kutatások tárgya – új metodológia alkalmazását követeli meg, mert a hagyományos nyelvtudományi módszerek erre nem alkalmasak. Jelenleg tanúi vagyunk a szaknyelvek lingvisztikája mint külön diszciplína kialakulásának, amelynek határai, kutatási területe, módszertana egyre jobban kirajzolódik. Beszélhetünk például a szaknyelvek lexikájáról, szintagmatikájáról, szintaxisáról, frazeológiájáról, szövegeiről stb., beszélhetünk a szaknyelv mint anyanyelv és mint idegen nyelv oktatásáról is, elemezhetünk konkrét szaknyelveket és a szaknyelvet általában is. Tehát jogosan beszélhetünk egy külön tudományágról, nevezetesen a technolingvisztikáról.

SZAKIRODALOM

- Albrecht, J.–Baum, R. (szerk.) 1992. *Fachsprache und Terminologie in Geschichte und Gegenwart*. Tübingen.
- Bösze Péter (alapító-főszerkesztő). 2002. *Magyar orvosi nyelv*. II. évf. 1. szám.
- Buhlmann, R.–Fearn, A. 1987. *Handbuch des Fachsprachenunterrichts*. Unter besonderer Berücksichtigung naturwissenschaftlich-technischer Fachsprachen. Berlin et al.
- Bungarten, T. 1981. *Wissenschaftssprache und Gesellschaft*. Auswahlbibliographie. Hamburg.
- Busse, D. 1989. Sprachwissenschaftliche Terminologie. Verständlichkeits- und Vermittlungsprobleme der linguistischen Fachsprache. „*Muttersprache*” 99. 27–38.
- Gajda, S. 1997. Polskie języki specjalistyczne dawniej i dziś. In: Arabski, J. (szerk.): *Języki specjalistyczne*. Język biznesu. Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych w Katowicach. Katowice.

- Grucza, F. 1991. Terminologia – jej przedmiot, status i znaczenie. In: Grucza, F. (szerk.): *Teoretyczne podstawy terminologii*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław.
- Grucza, F.–Kozłowska, Z. 1994. (szerk.). *Języki specjalistyczne*. Materiały XVII Ogólnopolskiego Sympozjum ILS UW. Warszawa 9–11 stycznia 1992. Warszawa.
- Hoffmann, L. 1983. Fachtextlinguistik. In: „*Fachsprache*” Hft. 5, 2.
- Keszler Borbála 2002. A gyökerek: a magyar orvosi kifejezések eredete. In: *Magyar Orvosi Nyelv* II. évf. 1. szám.
- Klaudy Kinga–Kohn János 1997. (eds.): *Transfere necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting*. 5–7 September, 1996, Budapest, Hungary. Scholastica. Budapest.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. (Második kiadás). Scholastica. Budapest.
- Lewandowski, J. (szerk.) *Języki specjalistyczne*. 2003. Problemy technolingwistyki. Uniwersytet Warszawski. Katedra Języków Specjalistycznych. Warszawa.
- Lukszyn, J. 1998. Język specjalistyczny a myślenie zawodowe. In: „*Przegląd Rusycystyczny*”. Z. 3–4.
- Lukszyn, J. (szerk.). 2001. *Języki specjalistyczne*. Metajęzyk Lingwistyki. Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- Murdoch, A. 2000. *Język Public Relations*. Poltext. Warszawa.
- Nyomárkay István 2001. Adalékok a horvát szaknyelv és német mintáihoz. *Nyr.* 125: 225–32.
- Stoberski, Z. 1974. Prace UNESCO i ISO nad terminologią naukową i techniczną. In: „*Poradnik Językowy*”. Warszawa. 527–32.

Bańcerowski Janusz

SUMMARY

Bańcerowski, Janusz

The role of specialist languages in the development of civilisation

The author thinks that the discipline studying ‘language for special purposes’ (or specialist/technical language) cannot be created merely by extending the boundaries of terminology research. Terminologies and specialist languages are different things deserving two different research areas for studying them. Their scopes are not identical, rather, they intersect. The study of specialist languages is mainly part of linguistics, whereas terminology research is an area that belongs to linguistics to a lesser extent and to the appropriate technical areas to a larger extent. The subject matter of terminology research does not only include a set of technical terms as names but also, and equally importantly, the body of knowledge represented by individual terminological systems. Terminological banks are banks of expertise, of specialist information. The systematisation of terminology is the systematisation of expertise, of expert knowledge.

Specialist languages are peculiar indicators of the development of civilisation. They make it possible not only to participate in the processes of that development in a creative or innovative way but also to access accomplishments or results of civilisation that others have created. In other words, without specialist languages, no innovation of any kind can be created, accessed, or used.

As a subject matter of specific study, specialist languages require new methodology since traditional linguistic methods are not suitable for them. At present, we witness the birth of the linguistics of specialist languages as a separate discipline whose limits, area, and methods are increasingly clearly seen. We can speak about the lexicology, syntagmatics, syntax, phraseology, textology, etc. of specialist languages, about the teaching of specialist languages as first or second languages, we can analyse individual specialist languages and specialist language in general. That is, we are entitled to speak of a separate branch of science, called technolinguistics.